

על ר' משה קורדובירו ור' אברהם אבולעפיה

ניתוחינו את השתלשלות מושג ההתבודדות בחינת פעולת ריכוז שכלי, מאבולעפיה לקבלת צפת, העלו כי אפשר למתוח קו ברור בין קבלתו של אבולעפיה לבין זו של ר' משה קורדובירו ותלמידיו¹. הסתמכתי בעיקר על הזכרות ספריו של אבולעפיה ותלמידו — בעל ספר "שערי צדק" — בידי קורדובירו, וכן על הקשר בין ההתבודדות וצירופי האותיות². אולם, מלבד הפנייה אל מובאות של דברי אבולעפיה על אודות פרקטיקות מיסטיות, שהובאו אצל מקובלי צפת, לא העלינו עדויות שתוכנה שימוש, הלכה למעשה, בטכניקות שאבולעפיה הציג. הוכחת שימוש מעין זה תהווה חיוק חשוב מאד לקביעת תפקידה של הקבלה הנבואית בחיים המיסטיים בחבורה מרכזית של מקובלי צפת. דומני כי ניתן להראות, כי ר' משה קורדובירו תואר כמי שעסק בתרגילים של צירופי אותיות, וזאת מתוך דבריו של אחד מתלמידיו ומעריציו, ששהה זמן מה בצפת. כוונתי למקובל האיטלקי, ר' מרדכי דאטו³. ב"אגרת הלבנון", מוסר המקובל הנזכר על עיסוקו הקבלי של מורו באלו המילים⁴:

אומגו"תא דאבה"ן דיל"ן הוא אומגו' להיות רועה צא"ן⁵ אשר סודו צירוף אותיות נקודות, שהחכם בתכמת האמת רועה את עצמו בסוד צירוף אותיות הקודש ובסוד נקודות כי רב הוא מאד. זגנוגאל רבו של משה⁶ בגימ' מאי"ן⁷ ונסתרו⁸ של משה

1 "דעת", 14 (תשמ"ה), עמ' 35—82.

2 שם, עמ' 42—46.

3 ראה ישעיה תשבי, חקרי קבלה ושלוחותיה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 131—146.

4 גרפס ע"י תשבי (הערה 3 לעיל), עמ' 155—156. על חיבור זה ראה את דברי תשבי, שם; וכן

יורם יעקבסון, תורת הגאולה של ר' מרדכי דאטו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשמ"ב, עמ' 95—100.

5 צא"ן — נוטריקון של "צירוף, אותיות, נקודות".

6 ראה תרגום יונתן בן עוזיאל לשמות ג ב, ובספרי קבלה רבים, ובמיוחד ב"ציוני", פרשת "וזאת הברכה". דאטו הצמיד את המסורת על המלאך כמורהו של משה, בשל הימצאות הגימטריה משה — מאין, אצל אבולעפיה.

7 "זגנוגאל" בגימטריה 101, וכך גם "מאי"ן.

8 הכוונה לטכניקת חישוב גימטריה של "הנעלם" — בלשון חסידי אשכנז — דהיינו, הערך של האותיות המצטרפות לאותיות התיבה. במקרה זה, התיבה — משה, והנעלם שלה: מ — ין — א, דהיינו "מאי"ן.

מלא מ"ם שי"ן ה"א מא"ן. והבן כי כן האיש משה קורדובירו תפש לו אומנות זו של צירוף אותיות נקודות ועשה והצליח גם לו גם לאחרים.

תיאורו של קורדובירו בידי תלמידו, מיוסד בעליל על נושאים הלקוחים מספר "חיי העולם הבא" של ר' אברהם אבולעפיה⁹, המקובל הזה גורס, כי¹⁰ 'ג' ההתחלות הללו¹¹ שם אותיות וצירופים ונקודות ונוטריקון אצ"ן ומצורף צא"ן בסוד ומשה רועה צאן ואז אדם רועה צאן בהיותו שלם". ואילו במקום אחר באותו חיבור אנו קוראים: "העלמות שם משה הוא מא"ן"¹².

השוואת דבריו אלה של אבולעפיה לתיאורו של רמ"ק איננה מותרת מקום לספק, כי דאטו ראה את מורו כמי שעסק בנושאים המאפיינים את קבלתו של אבולעפיה. אולם, לקביעה זו מתלווים רמזים חשובים גוספים. מן הרישא של המובאה מסתבר, כי הקבלה הנבואית נחשבה כאומנות של "האבות שלנו". מכאן, לא רק הערכה רבה לקבלה זו, אלא גם ראייתה כמסורת קבלית, שיתכן שרמ"ק ירש אותה ממוריו או אבותיו. כמו כן, ברור כי רמ"ק עסק בה הלכה למעשה, "הצליח" — והכוונה, ככל הנראה, שהגיע לתוויות מיסטיות שאליהן צריך המקובל "הנבואי" לשאוף, לפי דעתו של אבולעפיה — ואף לימדה לאחרים, בלי ספק לתלמידיו. ואם נרצה לדייק, לא רק רמ"ק "הצליח" בעיסוקו בקבלה זו, אלא אף תלמידיו. לאור תיאור זה, אין לתמוה על המקום החשוב שתופס אבולעפיה בשערו הרביעי של ספר "שערי קדושה" של ר' חיים ויטאל¹³, ספר שהוקדש לתיאור הדרך להגיע לנבואה בימיו¹⁴.

רמו מעניין לקשר שבין העיסוק ב"צא"ן ובין חוויה מיסטית, מצוי שוב בדברי דאטו¹⁵: מרעיתו הרוחני הזה הוא בסודות האלפא ביתא מן אל"ף ועד תי"ו ע"י צירוף אותיות נ"קודות אשר באותיות האלפא ביתא זאת נעשה הדבור האלקי בתורתו

9 חיבור זה היה ידוע לרמ"ק ולתלמידו, ר' חיים ויטאל. ראה אידל (הערה 1 לעיל), עמ' 70 הע' 215.

10 כ"י אוקספורד 1582, דף מה ע"ב. ספר זה או ספרי אבולעפיה אחרים לא נזכרו בשמם בכתבי דאטו, שציין בשמם מקובלים רבים, השייכים כולם לקבלת הספירות. ראה יעקבסון (לעיל הערה 4), עמ' 120—122. יעקבסון (שם, עמ' 100 הערה 6) גורס, כי דאטו קיבל מרמ"ק את תורת צירופי האותיות, בהסתמכו על "אגרת הלבנון" בקטעים שהבאנו לעיל, אך הוא לא הצביע על תורתו של אבולעפיה כמקור לדאטו או קורדובירו. יתכן שאבולעפיה השפיע על דאטו אף במקומות אחרים, אך אין זה מעניננו כאן.

מן הראוי לציין, כי חברי אבולעפיה על שלושת יסודות הקבלה הובאו, בעילום שם המחבר, בידי מקובל איטלקי מן הדור הקודם לדאטו. כוונתי לר' אליה מנחם, באגרת שנשתמרה בכ"י נייירירק בתמ"ל 1822, דף 153ב: "וכן היה רועה צאן כי צאן בנוטריקון צרוף אותיות נקודות כי אלו הם שלשה חלקי זאת החכמה".

11 הכוונה להתחלות הקבלה, דהיינו יסודותיה.

12 כ"י אוקספורד 1582, כג ע"א. מן הראוי להזכיר כי ענין זה הובא גם בידי ר' שלמה הלוי אלקבץ, ברית הלוי, ירושלים תרכ"ג (ד"צ), יד ע"ג—ע"ד.

13 ראה משה אידל, כתבי ר' אברהם אבולעפיה ומשנתו. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשל"ו, עמ' 19, עמ' 67 הערה 20.

14 ראה ספר שערי קדושה, בני-ברק תשל"ג, עמ' קה, קיב, קיד.

15 תשבי (הערה 1 לעיל), עמ' 154.

וכו ידבר לנביאיו וזהו אחר¹⁶ המדבר קרי ביה המדבר והמדבר כד"א¹⁷ ואשמע את הקול מדבר אלי כמו מתדבר שהוא דבור בנביא והוא לבדו שומעו וכד"א¹⁸ רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני שגם המלות עצמן היה רוח הקדש משים אורן בפיו ולא היה אומרם מעצמו¹⁹. ולפי שהחכם הגדול הזה כמהר"ר משה קורדו- בירו...

ללמדנו, שרמ"ק תואר כמי שהגיע, כמשה, לנבואה, וזאת בעזרת ה"רעיה" הרוחנית של הצא"ן. ואמנם, אבולעפיה גורס, כי "ההבדל בבני אדם הוא הבנת דרכי ענייני האותיות ומי שיודע יותר בסתריהם הוא גדול מחבירו אצל השם והוא אשר השם משפיע עליו מחמתו יותר באמצעות האותיות ובהבנת דרכיהן"²⁰.

מכאן שהעיסוק באותיות מהווה דרך להגיע לחכמה אלוהית. טכניקה זו של עיסוק בקבלה, מתוארת אצל דאטו בצורה מעניינת מאד. סמוך לפני המובאה הראשונה שהבאנו מדבריו הוא כותב²¹:

הסכנה היא לנכנס בחכמת הקבלה שמא יארע כמו שאירע לבן זומא שהציץ ונפגע או לבן עזאי שהציץ ומת או לאלישע אחר שהציץ וקצץ בנטיעות כשנכנסו ארבעה לפרדס ומארבעתם אחד לבד נכנס בשלום ויצא בשלום, כי כל הנכנסים בחכמת הקבלה מעט מהרבה ניצולים מאיזו שגיאה ושגגת חכמה זאת עולה זודן רחמנא ליצלן. בה"אי אוריחא וכו'. אלא דרך אחרת יש שאינה מסוכנת כזו והיא דרך בטוח מן הסכנה היא דרך ההקדמות המקובלות בחכמה הזאת אשר הם מביאות אל ידיעתה בלי שגיאה.

כיון שמיד לאחר כך מפרט דאטו את התחלות הקבלה של אבולעפיה, בהכרח עלינו לזהות קבלה זו עם "ההקדמות המקובלות... אשר הם מביאות אל ידיעתה בלי שגיאה". לעומת זאת קשה לזהות במדויק את הקבלה המסוכנת, העלולה להטעות. האם הכוונה לקבלת הספירות, שהיתה הקבלה הקלאסית של מקובלי צפת, ממגורשי ספרד ופורטוגל? אם הדבר כך, יתכן ששוב לפנינו השפעת תפיסתו של אבולעפיה את הקבלה. לדעתו, קבלת הספירות הינה קבלה התחלתית²², ויש מקובלים אשר מאמינים בספירות על הדרך שהנוצרים מאמינים בשילוש, ואבולעפיה רואה בהם מי ש"ריבו" את האלוהות עד ש"עשרותו" ו"הרכיבוהו"²³. לעומת זאת, אבולעפיה רואה בקבלתו, חכמה העולה על קבלת הספירות²⁴, משום שהיא מביאה את האדם לידי "נבואה" ב"קלות"²⁵.

16 שמות ג א. לפני כן הוזכר דאטו את רעיית משה רבינו את צאן יתרו כ"רעית" הנפש השכלית.

17 ראה תשבי (הערה 3 לעיל), עמ' 154 הערה 44.

18 שמואל ב' כג ב.

19 ביטויים קוויאטיסטיים המסתמנים אצל רמ"ק בכמה דיונים משמשים תקדים בעל חשיבות גדולה להבנת החסידות. ואכמ"ל.

20 ספר חיי העולם הבא. כ"י אוקספורד 1582, מו ע"ב.

21 תשבי (הערה 3 לעיל), עמ' 155.

22 באגרתו "זאת ליהודה", נדפסה על ידי אהרן ילינק, גנוי חכמת הקבלה, לייפציג תרי"ג, עמ' 15.

23 שם, עמ' 19.

24 שם, עמ' 15—16.

25 ראה אידל (הערה 13 לעיל), עמ' 442—443.

אישוש לראיה זו של העיסוק בקבלה של אבולעפיה מצוי, לדעתי, בספר "פרדס רימונים" של רמ"ק. לדעתו²⁶, יש ארבע "תלוקות התורה": א) "ספור דברים" שהם לבוש גשמי של התורה, או "פשטיות הספור". ב) עיסוק בדינים ובמדרשים "בפשטיות". ג) העיסוק "בקבלה הנעימה כמו הסודות הנדרשים בוזהר... כי כל המדרשים והמשניות וכל הדינים וכל מעשה המצות יש להם פנימיות וסוד נעים"²⁷. ד) "רוחניות האותיות"²⁸ ומציאתם וחוברם אלו באלו". מכאן, שהעיסוק הנעלה ביותר מבחינה קבלית איננו הקבלה הספירית שמקורה, בין היתר, בספר הוזהר, אלא בעיסוק באותיות וצירופן. אמנם, קבלה זו "אינה נמצא כמעט... ותחתיה תעמוד השמות ופעולתם וצירופם מתוך הפסוקים בהשתתף אליהם ידיעתם יגיקתם וסדרם במרכבה העליונה מה שאינו נמצא כמעט... ומבוא אליה הם ג' שערים אלה... והם שער האותיות ושער הנקודות ושער הטעמים".

הבנת ה"חלוקה הרביעית" כמי שעוסקת בין היתר באותיות, בצירופן ובנקודות, הולמת את מה שציטטנו לעיל בשמו של ר' מרדכי דאטו. אמנם, אין לטעון כי התלוקה האחרונה הינה קבלת אבולעפיה בלבד. אין ספק שיש לכלול בתחום זה גם את הקבלות המאגיות של ספר "ברית מנוחה"²⁹ וזו של ספר "המשיב"³⁰, שגם הן משתמשות בטכניקות לשוניות מובהקות. אולם גם ברור כי לאבולעפיה מקום מרכזי בלימודי קבלה מתקדמים. מסתבר, כי המפגש שבין קבלת האותיות והשמות האקסטטי של אבולעפיה ובין קבלת הספירות הוזהרית, שהתרחש בצפת הסתיים, לפחות במקרה של רמ"ק, בדירוג שתי הקבלות. בדירוג זה, הקבלה הנבואית זוכה לבכורה. שינוי ערכין זה היה הרה-גורל להתפתחות המיסטיקה הלשונית בחסידות³¹.

26 שער כז (שער האותיות), פרק א.

27 השווה לדברי רמ"ק בספר שיעור קומה, ירושלים תשל"ט (ד"צ), סד ע"ב: "והתלמד בספרי ר"ש (ר' שמעון) ע"ה ובהם תמצא נועם לשכלך הודי". בכלל, יש להשוות את סיום סימן ג"ח, על הסכנות והכרוכות בלימוד הקבלה, לדברי ר' מרדכי דאטו בנושא זה, שהובאו לעיל. מענין לציין, כי רמ"ק עצמו רומז כאן, כי לימודי הוזהר הינם שלב בלבד. לעומת "הנועם" הקשור בספרי רמ"ק להבנת ספר הוזהר מסתבר כי יש שלב גבוה יותר, ואליטיסטי יותר: "ואל תמהר להציץ מן חרכי מעוט ידיעותך פן יחשכו עיניך בסברות כוזבות ונמצאת נפגע אלא עמוד והתבונן עד שיפתחו לך שערי מדע ותהיה מא' מעיר וב' ממשפחה הנאספים אליה בשלום ונכנסים בשלום" (שם, סד ע"ב).

סביר להניח כי לא לימוד מעמיק של הוזהר רמוז כאן אלא מעבר אל סוג לימוד אחר. סביר בעיני כי לימוד זה נרמז באותו סימן (סג ע"ד—סד ע"א), כאשר רמ"ק מזכיר כמה פעמים את "צירוף" האותיות" או "פרטי האותיות".

על העיסוק של רמ"ק בצעירותו בצירופי נקודות שם בן ד' אותיות, ראה שם, צ ע"ד.

28 על מקורות המונח "רוחניות", והשפעתו על הקבלה ועל החסידות, ראה במאמרי "Perceptions of Kabbalah in the Second Half of the 18th Century", שהוגש בכינוס למחשבה היהודית במאה הי"ח, באוניברסיטת הרווארד, 1984.

29 כפי שרמ"ק עצמו כותב שם, "ובספר ברית מנוחה נתעסק בענין זה קצת". והכוונה לקשר בין האותיות והמרכבה העליונה. והשווה גם לפרדס רימונים, שער כח (שער הנקודות), פרק א.

30 ראה משה אידל, 'עיונים בשיטתו של בעל ספר המשיב', "ספונות", יז (תשמ"ג), עמ' 193—194. 31 ראה במאמרי, הערה 28 לעיל.